

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 5, Sayı: 20, Eylül 2019, s. 26-40

Doç. Dr. Banu MUSTAN DÖNMEZ

Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Etnomüzikoloji, bmustandonmez@mgü.edu.tr

KADİM VERİLERDEN HAREKETLE ANADOLU'DAKİ DİŞİL TOPRAK ALGISININ TÜRK YÖRESEL MÜZİĞİNDEKİ GÖRÜNÜMÜ ÜZERİNE KÜLTÜR ANALİZİ

Özet

Bu çalışmanın amacı, "Anadolu"daki "dişil toprak algısı"nın "müzik"teki görünümünü, "Türk Yöresel Müziği" örnekleme üzerinden, "kültürel" bağlamda analiz etmektir. Coğrafi konumu nedeniyle çok farklı medeniyetleri birbirine bağlayan Anadolu toprakları, bu medeniyetlerin bıraktığı kültürel izlere karşın, kendi antikitesi içerisinde "ana" figürünün son derece başat olduğu kadim bir kültürel yapı sergiler. Bu nedenle de, adını ana Tanrıçalardan alarak, "Anadolu" biçiminde adlandırılır. Anadolu'daki ana motifine ait bu inançsal-kültürel başatlık, tüm yönleriyle belirleyici olmuştur. "Somut" ve "somut olmayan" kültür ürünlerinden, "ana motifi"ne ait bu başatlığı "kültürel olarak" "okuyabilmek" mümkündür. Kadim dönemlerden gelen bu kültürel yapı, Anadolu halkı için dinler, mezhepler ve kültürlerüstü güçlü bir kolektif belleğin ürünüdür. Dolayısıyla soyut kültür ürünlerinden en soyutu olan "müzik" de ana motifinin görünürlük kazandığı kültür ürünlerinden biridir ve toplumların dünya tasavvurlarının ve kolektif belleklerinin analiz edilmesi açısından son derece değerlidir. Bu çalışmada Anadolu Tasavvufundaki toprak algısı, Anadolu'nun kadim verilerinden yola çıkılarak, başta Aşık Veysel Şatıroğlu örnekleme olmak üzere Türk Yöresel Müziğinin farklı örneklerinden yola çıkılarak analiz edilecektir. Çalışmada, bugüne ait kolektif belleğin köklerini tarihsel kalınlardan bulup çıkarabilmek amacıyla öncelikle Anadolu'daki Ana Tanrıçalar kronolojisi ve bu tanrıçaların anlamsal betimlemesi üzerinde durulacaktır. Ardından bu tarihsel izlerin, günümüz Anadolu tasavvufunda ve kültür öğeleri içerisinde ne şekilde yer aldığı

üzerinde durulduktan sonra, son olarak bu algının Anadolu türkülerine ait söz varlığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1. Anadolu, 2. Ana Tanrıça, 3. Dişil Toprak Algısı, 4. Türk Yöresel Müziği, 5. Etnomüzikoloji

CULTURAL ANALYSIS ON THE APPEARANCE OF THE FEMININE SOIL PERCEPTION IN ANATOLIAN REGIONAL MUSIC BY MEANS OF ANCIENT DATA

Abstract

The aim of this study is to analyze in cultural context the appearance of “feminine soil perception” in Anatolian Regional Music. The Anatolian lands, which connect to many different civilizations due to their geographical location, in spite of the cultural tracks of their different civilizations, exhibit an ancient structure in which the “mother figure” is extremely dominant in its antiquity. This geography takes its name from the mother Goddesses, “Anatolia” (*Anadolu*) means full of mother or mother Goddesses. This religious-cultural dominance of “mother motif” in Anatolia has been decisive in all aspects. It is possible to read culturally the dominance of the “mother motif” of concrete and intangible cultural products. This cultural structure, which came from ancient times is a product of a transculture, transreligious and transdenominational strong collective memory for the people of Anatolia. Therefore, music, which is the most intangible of intangible cultural products, is one of the cultural products in which the “mother motif” gains visibility. In this study, soil perception in Anatolian sufism will be analysed based on the ancient data of Anatolia; different lyrics of Turkish Regional Music, especially lyrics of Aşık Veysel Şatıroğlu -Famous Anatolian Bard- sample will be analysed. In this study, Mother Goddesses will be discussed in chronological order for finding the historical collective memory; then, the cultural impact of “mother cult” on Anatolian Civilizations will be discussed with examples in terms of concrete and intangible cultural products. Than, it will be emphasized how these historical traces take place in the contemporary Anatolian Sufism and cultural elements. Finally, the cultural analysis of feminine soil perception in Turkish Regional Music lyrics, especially in Aşık Veysel Şatıroğlu's and other bards' songs lyrics will be done and the study will be finalized.

Keywords: 1. Anatolia, 2. Mother Goddess, 3. Feminine Soil Perception, 4. Turkish Regional Music, 5. Ethnomusicology.

Şekil 1: M. Ö. 7000'li yıllara ait, ana tapım kültürü Kibele, Konya Çatalhöyük menşeli.

Beşikler vermişim Nuh'a
Salıncaklar, hamaklar,
Havva Ana'n dünkü çocuk sayılır
Anadoluyum ben
Tanıyor musun?
Ahmet Arif

Giriş

Bu çalışma, Anadolu halkına ait kolektif dünya algısının önemli bir yönünün, kültür, sanat ve dolayısıyla müzik üzerindeki izdüşümünü ortaya çıkarmak için oluşturulmuştur. Çalışmada, Anadolu topraklarına ait kadim bir dünya algısının Türk Yöresel Müziği üzerindeki izdüşümü üzerinde durulacaktır.

Bir bölge üzerindeki kadim verilerin somut olmayan kültür ürünleri üzerindeki yansımasını, biz kültür incelemecileri en çok en köklü ve soyut geleneksel ürünler olan halk edebiyatı ve halk müziği içerisinde bulabiliriz. Bu ontolojinin en önemli nedeni, varlığın en çok kolektif bellek içerisinde gömülü olan somut olmayan kültür ürünlerinin korunduğu yegane yerin, geleneksel halk edebiyatı ve kültürü olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışmada, Anadolu halklarının kültürüne ve belleğine gömülü olarak duran önemli bir ayrıntının hem mitolojik, arkeolojik hem de edebi ve müziksel varlıklarını analizleriyle göstermeyi hedeflemekteyiz.

Anadolu, her ne kadar erkek egemen Dünya ve Tanrı anlayışının bir uzantısı olan semavi dinlerin tarihsel sıraya göre kabul edilmiş olduğu bölge de olsa, arkaik bir yerleşim yerinin ve yaşanmışlıkların tarih çağları boyunca hüküm sürmesi nedeniyle semavi algı, eski dünya algısının önemli bir kısmını kolektif bellekten silememiştir. Dolayısıyla bu çalışma içerisinde

hem genel anlamdaki Anadolu kültür ürünlerinde hem de kolektif hafızanın en canlı tutulduğu halk edebiyatı ve müziği alanındaki dünya algısı içerisindeki “dişil toprak algısı”, en ince ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

Çalışmada, bugüne ait kolektif belleğin köklerini tarihsel kalınlardan bulup çıkarabilmek amacıyla öncelikle Anadolu'daki Ana Tanrıçalar kronolojisi ve bu tanrıçaların anlamsal betimlemesi üzerinde durulacaktır. Ardından bu mitolojik izlerin, günümüz Anadolu tasavvufunda ve kültür öğeleri içerisinde ne şekilde yer aldığı üzerinde durulduktan sonra, son olarak bu algının Anadolu türkülerine ait söz varlığı üzerinde durulacaktır.

1. Anadolu'da Ana Tanrıçalar Kronolojisi ve Anlambilimsel Betimlemeleri

Anadolu, farklı medeniyetlere ait Ana Tanrıça motifleriyle önplana çıktığı için adını bu özelliğinden almıştır. Orta Anadolu'nun Prehistorik ilk bulguları, Hacılar ve Çatalhöyük Bölgelerinde M.Ö. 6200 yıllarına kadar dayanmaktadır (Roller, 2004: 47) ve Prehistorik Dönem'den Tunç ve Demir Çağlara, Antik Yunan'dan Roma'ya kadar bu ana kültü taşınmıştır. Bunu Uçankuş, şu biçimde açıklar: “Bütün bu kalıntılar, buluntular, benzerlikler, yansımalar, bilimsel, sanatsal karşılaştırmalar, derinlemesine yorumlarla değerlendirilirse, Ana Tanrıça Kültü (Dini)'nün Çatal Höyük'ten Roma Çağı Kybelesi, Ephesos Artemisi'ne, Meryem Ana'ya kadar uzanan, ulaşan anlamı ve gizi açıklanabilir (Uçankuş, 2002, 28).

Anadolu'da Ana Tanrıça motiflerinin diğer coğrafyalardan daha fazla olmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Anadolu'lu Ana Tanrıça, evcilleştirilmiş hayvanlarla ve özellikle sığira ait olan sembollerle bezenmiştir. Doğum yapmakta olan Kibele heykelleri, daha çok evlerde, ocak yanlarında ya da tahıl ambarlarının içerisinde bulunmuştur. Burada insan üremesi simgeciliğinin ıslah edilen tahılların toprak tarafından verilmesi ile sembolize edildiği görülmektedir (Roller, 2004: 50). Dolayısıyla hayvanların ehlileştirilmesi ve tarımın icadı ile medeniyetin başlangıcı, bu Tanrıça ile sembolize edilmiştir. Neolitik Dönemin ve tarıma bağlı yaşamın bu bölgede ilk cereyanı, Anadolu'daki Ana Tanrıçaların köklü ve çok olması ile kanıtlanır. Anadolu'yu etkileyen Anadolu, Yunan, Mezopotamya ve Yakın Doğu mitolojilerinde birçok kadın Tanrıça olmakla birlikte bu Tanrıçaların yalnızca bir kısmı, bereketi ve doğurganlığı temsil eden ve tarım ve toprakla ilintili olan Tanrıçalardır ve merkezi Konya İli, Çumra İlçesi'ndeki Çatalhöyük'tür (Sarı, 2017: 10).

Bu çalışmanın kapsamı çerçevesinde biz, öncelikle ana hatlarıyla bereketi ve doğurganlığı temsil eden ve toprakla özdeş kabul edilen belli başlı Ana Tanrıçalar üzerinde duracağız. Anadolu ve civarına ait birçok Tanrıça bulunmaktadır. Bu Tanrıçaların hepsinden söz etmemiz olanaksız olmakla birlikte bu tür bir konu, böylesine bir çalışmanın kapsamı içerisinde de yer almayacaktır. Çünkü aşağıda ele alacağımız belli Tanrıça motifleri, yalnızca bereketi, doğurganlığı ve hayatı temsil etmekte olanlardır. Bunun dışındaki bir takım örnekler, - sözgelimi savaş ve bilgelik Tanrıçası Athena gibi- bu çalışmanın kapsamı dışında kalacaktır. Ana Tanrıçaları tarihsel sırasıyla şu biçimde açıklayabiliriz:

Kubbaba ve Kibele: Yakın Doğu ve Anadolu'nun bereket Tanrıçaları, ana Tanrıçanın ilk motifleri olduğu düşünülür. “Çatalhöyük ve Hacılar'da yapılan kazılar, Ana Tanrıça figürünün

M. Ö. 8000-6500 yıllarına kadar uzandığını ortaya koymuştur. Sümer'den önceki bir kültür çağını gösteren bu tarihler, Ana Tanrıça'nın Anadolu'nun bir "yerlisi" olduğunu açığa vuruyor (Uçankuş, 2002: 27). Desti, Höyükler içerisinde ve ilkin hayvan ıslahı ve tarımla kendini göstermiş olan Ana tasvirlerini şu şekilde ifade eder: "Tasvirlerde hayvandan insana geçilirken tercih edilen kadındır. Artan kadın tasvirlerinin arka planında, tarım ekonomisi yer alır ve bunlar doğadaki her şeyin bağlı olduğu bir "dişil tektanrıcılığı" ifade ederler" (Desti, 1998: 28-29). Burada uzatmadan ele aldığımız bu arkeolojik bulgularda da görüldüğü üzere ana tanrıça tapımı ile özellikle tarım ve hayvancılığın başlangıcı arasındaki bağlantı nettir.

Gaia: Yunan mitolojisinde her şeyin kendisinden çıktığına inanılan toprak ana motifi. Erhat, bu varlığın Tanrıçadan çok kozmik bir varlık olduğunu vurgular. Her şeyin kendi içinden çıktığı toprak ana Gaia'dan ilk türeyenler dağlar, deniz ve gökyüzüdür. Kendinden çıkan gökyüzü (Uranos) ile birleşerek Titan, Kiklop ve Hekatonkheir gibi nice varlığı üretti. Yerini kozmik bir varlıktan kadın bereket kültleri olan "Kubbaba", "Kibele" ve "Demeter" gibi Ana Tanrıçalara bırakır (Erhat, 2008: 115).

Niobe: Babası Tantalos ve kardeşi Pelops olan, Anadolu motifli, sembolü Manisa'daki "ağlayan kaya" şeklinde bulunan Ana Tanrıça, bereket Tanrıçası. Erhat'a göre "Kybele, Leto, Niobe, aynı simgenin başka başka kahramanlarda canlandırılmasıdır" (Erhat, 2008: 218). Efsaneye göre yedi kız ve yedi erkek evladı bulunan Niobe, evlatlarının sayısıyla böbürlenip iki çocuğu olan Leto'yu küçümseyince, Leto Niobe'nin erkek çocuklarını Apollon'a kız çocuklarını Artemis'e öldürtmüş, Niobe acısıyla kayaya dönüşmüştür. Bu kaya, bugünkü İzmir-Manisa yolu üzerindeki Spil Dağı yakınlarındadır, adı "ağlayan kaya, Niobe" olarak geçer.

Demeter: Başak ve toprak Tanrıça. Babası Kronos, annesi Rheia'dır. Yine Kibele'nin Antik Yunan versiyonudur denebilir. Erhat, Demeter adının, *ge-meter* (toprak ana) ifadesine dayandırıldığını ifade eder (Erhat, 2008: 85). Demeter, kızı Persephone ile birlikte, toprağın ve buğdayın sembolizasyonudur. Tahıl tarlalarının Tanrıçası ve tarımın koruyucusudur (Howatson, 2013: 226). Demeter'e ilişkin bu algı bile, O'nun Frigya Tanrıçası Kibele'nin anlamdaşı olduğunun göstergesidir. Eleusis Ayinlerinin Sicilya, Girit ve Trakya'da tapımı çok yaygındır ve bu ayinler, direk bu Tanrıçaya bağlanır (Erhat, 2008: 85).

Artemis ve Meryem Ana: Artemis, Kibele'nin Akdeniz ve çevresindeki Efes versiyonu olan büyük ana Tanrıçadır. Annesi Leto, babası Zeus'tur (Erhat, 2008: 56; Howatson, 2013: 95). "Efes'teki Artemis, Anadolu'nun ana Tanrıçası Kybele'nin kendisi değilse bile, onun pek az değişmiş biçimidir ve başında Kybele'nin kulesini taşımaktadır. Başının arkasında tam ay, yani toparlak ay görünmektedir. Elinde ve gövdesinde çoğu aslan ve yılan, bir sürü hayvan ve bir sürü meme taşımaktadır" (Gökovalı, 2017: 84-85). Hıristiyanlığın kabulünden sonra da "Meryem Ana" biçiminde görünürlük kazanmıştır. Bu oluşumun en önemli nedeni, her iki Tanrıça'nın da bakire olmasıdır. Hem Artemis hem de Meryem Ana Heykel ve Tapınakları, İzmir Efes'tedir (Erhat, 2008: 56).

2. Ana Kültünün Anadolu Medeniyetleri Üzerindeki Kültürel Etkisi: Anadolu'nun Kolektif Belleği

Ana kültü, tüm kültürleri direk ya da dolaylı olarak etkilemiş olmasına karşın, Anadolu kültüründe ayrı bir yere sahip olmuştur; dilimizde kullanılan ibare ve deyimlerden arkeolojik heykellere, davranış kalıplarından kullandığımız kap-kaçakların biçimlerine kadar belirleyici olmuştur. Şimdi, ana kültünün Anadolu medeniyeti üzerindeki kültürel görüngülerinden belli başlı örnekler vererek, ana kültünün kolektif belleğimizdeki varlığını burada örnekleriyle kanıtlamaya çalışmak yerinde olur.

2.1. Dil-İbare-Deyimlerde "Ana"

-Yabancı dilde "temel", "başlıca" anlamında kullanılan "main", "basic" yerine Türk dilinde "ana" kullanılır: "Ana dil", "ana yol", "ana nedenler", "ana sorun" gibi.

-Arapçadan Türk diline geçen *ebeveyni* ifade etmek için İngilizcede *parents* kullanılırken Türk dilinde ana-baba terimi kullanılır ve daima "ana" kavramı başa alınır.

-Hal hatır sormak için kişinin kendisinden sonra önce annesinden başlanır. Anne derken sözü edilen aslında tüm ailedir. "Anne-baban nasıl iyiler mi?" ya da "Annengil (annenler) nasıl, iyiler mi?" gibi.

-Küfrün en büyük özelliği, kutsala yapılan hakaretlerden oluşmasıdır. Kutsala yapılan hakaret, küfürün şiddetini ve vurgusunu artırır. Anadolu kültüründe de ana ve avrat küfrü, ailenin analık vasfına sahip üyelerinin en kutsal kabul edilmesinden ileri gelir.

-*Erkeğin bir nefsi varsa kadının dokuz nefsi var* deyim: Gayet paradoksal bir biçimde töre cinayetlerinin çokça işlendiği Doğu Anadolu feodalitesinde daha yaygın olan bu deyim, tamamıyla kadın bedeninin doğaya, toprağa ve yaşama yakınlığını anlatmak için, "nefis fazlalığı"na vurgu yapması açısından dikkat çekicidir.

-*Kadınlar insandır, biz (erkekler) insan oğlu*: Halk ozanı ve bağlama üstadı Neşet Ertaş'ın bu ifadesinde, kökenini erkekte alan ve kadının erkek kaburgasından halk edildiğine inanan ataerkil mitlerin tersine erkeğin kökenini kadına dayandırarak bir nevi anaerkilliği kabul etmiş olması açısından dikkat çekicidir. Sözün bir ozana ait olması ise, Anadolu tasavvufunda toprak ve ana motifinin ön planda olması ve kolektif belleğin ozanlarda ışıması nedeniyle yerine oturmuştur.

2.2. Arkeolojik ve Güncel Gereçlerde "Ana" Kültü

-Anadolu kap-kaçaklarından olan testi-vazo-çay bardağı (Bkz. Şekil 3) gibi gereçlerin kadın bedeni şeklinde imal edilmesi, Anadolu'daki ana tapımından kaynaklanan kolektif bilinç altından ileri gelmektedir. Bu gereçler, yeraltından çıkarılan arkeolojik kalıntılarda kadın bedenine ait uzuvlarıyla görülürken, insanlığın semavi dinlere geçişiyle birlikte uzuvlar ortadan kalkmıştır ancak kolektif bilinç altı günümüzde de halen varlığını devam ettirmektedir.

Şekil 2: Kadın bedeni şeklindeki kap-kaçak ve vazolar

-Mezopotamya ve Anadolu bölgesi tarıma ilk geçilen, tarıma geçilirken de ilkin buğdayla geçilen bir bölgedir. Dolayısıyla topraktaki tohumun mahsül vermesi, toprağın kadın bedenine benzetilmesini sağladığı için doğum yapmakta olan kibebe-kubbaba heykelleri, genellikle İç Anadolu'nun tahıl ambarlarında ya da evlerin içerisinde varlık göstermiştir: "Heykelciklerin buldukları yerler de bilgilendiricidir. Çoğu ocakların yanında kümelenmiş olmak üzere, hepsi evlerin zeminlerinde bulunmuştur. Bazıları da tahıl yığınlarının içine gömülü bulunmuştur" (Roller, 2004: 54). Kibebe heykelciklerinin tahıl yığınlarının içine gömülmesi bir tesadüf değildir; kolektif algı içerisindeki doğum yapan kadın ile mahsül veren toprak arasındaki bağlantıyı göstermektedir.

2.3. Davranış Kalıpları ve Törenlerde "Ana"

-Düğünlerde kadınlara giydirilen "bindallı" kıyafetinin (bkz. şekil 3) kırmızı olması doğurganlığı; üzerinde bulunan bin sayısıyla tabir edilen sayısız dalları olan ağaç motifleri ise, soy ağacının kadının kendisi olduğunu ve soyun kadından geçtiğini ifade eden anaerkil bilinç altı ile ilgilidir.

Şekil 3: Ege ve Trakya yöresinde daha baskın bir gelenek olan geline giydirilen bindallı kıyafeti.

<https://www.ceyiz444.com/sifon-organze-kaftan-bindalli-kina-gecesi-kiyafeti-5841>

-Çağdışı bir gelenek olsa da çocuğu olmayan kadınların tarlaya alınmaması, kolektif bellekten kaynaklanan kadın bedeni ve toprak arasındaki bağlantı ile ilgilidir; aynı biçimde evlenen gelinin başından aşağı bir takım hububat (bereket sembolü olarak mısır, nohut, buğday vb.) atmak da -"darısı başına" lafı buradan gelir- kadın bedeni ve toprak arasındaki bağlantı ile ilgilidir ve bu bağlantıya ilişkin çok farklı evlilik gelenekleri de mevcuttur.

-Başta buğday olmak üzere açlıktan koruyan tahıl ürünleri ve hububat, kendisine kutsiyet atfedildiği için ezilmeksizin ya da çöpe atılmaksızın öpülüp başa konup bir kenara konarak kurdun kuşun rızkı olarak addedilir; Anadolu'da yeminlerin bir kısmı bayrak ve Kur'anın yanında ekmek üzerine yapılmaktadır: "Ekmek-Kur'an çarpsın" gibi. Burada ekmeğin doyuruculuğu aynı zamanda toprak ananın doyuruculuğu ile eş değer kabul edilir.

2. Anadolu Tasavvufu İçerisinde Toprak Motifinin Algılanış ve İşleniş Biçimi

"Vahdet-i vücud (varlığın birliği): Sufiler, eşyanın hariçte -nazar ehlinin iddia ettikleri gibi- tek olduğunda ittifak etmişlerdir" (Erginli, 2006: 1158). Evreni yaratan ve yaratılan unsurlarıyla "vahdet-i vücud" ilkesi ile tasavvur eden ve birkaç cümlelik tanıma sığamayacak büyüklükteki mistik bir dünya algısı ve devasa bir literatürü içeren tasavvufi yaklaşım, yalnızca İslami coğrafya içerisinde değil Uzak Doğu, Hıristiyanlık ve Yahudiliğe ait coğrafyalar içerisinde de kendine önemli bir yer bulmuştur. Dolayısıyla tasavvufa ait düşünce, Uzak Doğu'dan Orta Doğu'ya, Anadolu'dan Doğu Avrupa'ya kadar benzerlikler taşır.

Sufizmin bölgesel yorumları içerisinde ön plana çıkan motifler, kültür analizi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Toprak, Anadolu Tasavvufu içerisinde en öne çıkan motiflerden biridir. Dünya algısı ve düşünsel motif olarak toprak, tarımla uğraşan toplulukların hayatında çok daha önemli bir boyuta sahip olduğundan, bu toplulukların felsefelerinin de odağında yer alır. Anadolu'da da toprak motifini tasavvufi düşüncenin betimlenmesinde kullanan müzisyen kesimi, daha çok kır ozanlarıdır. Tarımla uğraşmamış kent menşeli olan Şems-i Tebrizi, Mevlana ve Hacı Bektaşî Veli gibi birçok mutasavvuf, sufi düşüncelerinin betimlenmesinde toprak metaforizasyonunu kır ozanları gibi kullanmamışlardır. Eş deyişle tasavvufun işlenişinde toprak menşeli öğelerin icadı ve kullanımını da yine tarımdan geçinen halk ozanlarına ve düşünörlere borçluyuz. Aşağıdaki örneklerde de gösterileceği üzere bir Aşık Veysel Şatıroğlu, bir Pir Sultan Abdal, bir Yunus Emre, bir Muarrem Temiz gibi eli toprağa dokunmuş ya da eli toprağa dokununlardan ilham almış ozanlar, toprağı önemli bir tasavvuf motifi olarak işlemişlerdir.

Tarımla çok bağlantılı olduğu için Anadolu tasavvufu içerisinde toprağa yüklenen anlamlar, aynı zamanda ilahi varlığa yüklenen anlamlardır. Toprak, kendisine atfedilen şu özelliklerle idrak edilir:

- Evrensel varoluşun ana lokomotifi/ Tabiatın var edicisi
- Tevazu sahibi
- Rahmet ve bereket (var etme, doyurma ve besleme) sahibi
- Kusur örten
- İrk ayırmayan; gönülle özdeş olan
- Derde ve işkenceye metanet gösteren

-Bağrına basan, uyutan, ebediyete intikal ettiren (Bu nedenle toprak olma, Hakk'a yürüme değimi için kullanılır; "toprak başına" ise "öl" anlamındaki bir bedduadır.)

-Kutsal olan, dolayısıyla ürünleri de kutsal olan: Buğdaya, ekmeğe ve bağrımdan çıkan organik bir renk olan yeşile Anadolu'da kutsiyet atfedilmesi bu nedenledir.

Sufilik, vahdet-i vücud algısı ve evrenin yekpare olduğu düşüncesidir: "Tasavvufta, varlık anlayışı açısından mutlak tevhid vardır... Bütün sıkıntılar, "ben varım" diyerek varlık sahibi olduğumuzu zannetmekle başlar. Dolayısıyla "Ben yokum, sadece o var" demek, bütün sıkıntıları omuzlardan atmak anlamına gelir" (Kılıç, 2012: 7). Bu vahdet birlikteliğinin ana sembolü, özellikle Anadolu'da topraktır. Toprağa yüklenen anlamlar: Tüm doğal dönüşümleri sağlayan yegane varlık olduğu için evrensel varoluşun ana lokomotif ve tabiatın var edicisi; en alçak noktada olduğu için tevazu; bitkiyi ve hayvanatı tüm ot ve et obur canlılara sunduğu için rahmet ve bereket; her günahkârı, haramzadeyi ve dışkı, ceset, kan gibi pis şeyleri yutarak ayırttığı, temizlediği ve hor görmediği için kusur örtme; tüm ırklar ondan türediği için ırk ayırmama ve gönülle özdeş olma; sürülüp, ekilip biçilerek mahsul verdiği için derde ve işkeneye metanet gösterme; tüm canlıların ölümden sonra ona karışması ve elementlerinin ayrışarak onu geri beslemesi ve bu maddeden tekrar yaşamı üretmesi özelliğinden dolayı bağrına basma, uyutma ve ebediyete intikal ettirme; özellikle tarım toplumlarında mahsulle özdeş algılanmasından dolayı kendisine kutsiyet atfedildiği için ürünlerinin de kutsal kabul edilmesi, ürünlerinin bir sembolü olarak buğdayın ve mahsul rengi olan yeşilin kutsal algılanması, toprağa yüklenen anlamlardır.

Öz olarak tarıma öncelikle buğday aracılığıyla ilk geçilen bölgelerden biri olan; dolayısıyla ana-ya ait niteliklerin toprağa atfedildiği ve ana Tanrıça tapımı nedeniyle adının Anadolu olarak algılandığı ve tohum-insan-bereket arasında ortak bir bağ çizildiği böyle bir coğrafyada, tasavvufa ait özelliklerin birçoğu toprakla metaforize edilmiştir ve edilmeye devam etmektedir. Bu algı, özellikle yine tarımla uğraşan kır ozanlarının hayat tarzlarından dolayı, dizelerine kat be kat daha fazla yansımaktadır.

4. Türk Yöresel Müziği Söz Örnekleminden Hareketle Toprağın Dişil Algısının Analizi

Halk ozanlarını değerli kılan, geleneksel motiflerle işlenmiş düşünce ve müzikler aracılığıyla ifade ettikleri felsefenin düşünsel gücünün yanı sıra, ozanın içinden çıktığı halkın kolektif belleğini yansıtır olmasıdır. Aşağıdaki dizelere de, çalışmanın başından beri kadim verilere dayandırarak dile getirdiğimiz Anadolu'daki dişil toprak algısının kolektif bellekteki izdüşümü olduğu için, eş deyişle halkın kolektif ve kültürel belleğine ait önemli bir veri havuzu olduğu için değer atfedilir.

Sordum sarı çiçeğe/ anan-baban var mıdır?

Çiçek Ey dür derviş baba/ Annem-babam topraktır (Yunus Emre Versiyonu)

(Bozkurt, 2011: 101-102)

Sordum sarı çiğdeme/ anan baban var mudır?!

Ne sorarsın hey deroiş/ anam yer babam yağmur (Pir Sultan Abdal Versiyonu)

(Avcı, 2006: 545–546)

Yukarıdaki her iki sarı çiçek ilahisi versiyonunda da toprak, bir ana motifi olarak algılanmaktadır. Pir Sultan Abdal versiyonlu dizelerde, gökten gelen yağmura tohum gibi eril bir anlam yüklenmiştir. Dolayısıyla yukarıda toprağa evrensel varoluşun ana lokomotif ve tabiatın var edicisi olarak yüklendiğini vurguladığımız anlamların karşılığını, ozanlara ait bu dizelerde de görmekteyiz.

Topraktandır cümle beden/ Nefsini öldür ölmeden

Böyle emretmiş yaradan/ Sen kalemsin ben uç muyum?

Tabiata Veysel Aşık/ Topraktan olduk kardaşık

Aynı yolcu yuz yoldaşık/ Sen yolcusun ben bac mıyım? (Pehlivan, 1984: 222-223)

Bu çalışmanın önceki kısımlarında, Şatiroğlu'nun tarım toplumuna ait bir kır ozanı olarak, tasavvufu toprak motifiyle en fazla işleyen ozan olduğu vurgulanmıştı. Dolayısıyla, yukarıdaki her iki dörtlükte de ozan, tasavvufun ana gövdesini oluşturan “vahdet-i vücud” düşüncesinin kaynağını toprak olarak görür. Yukarıda her yaratılmışın toprağın bağrından çıktığı için ırk ve sınıf ayırmama meselesinin toprağa atfedildiğine değinilmişti. Aşık Veysel de kendisinin hor ya da hakir görülmemesi gerektiğini, aynı hammaddenin ürünü (toprak ana) olmak gerekçesi ile dillendirir ve nihai yolculuk bittiğinde mezarda ne aç ne de tok kavramlarının olmadığını vurgular: *Yarım mezara giren del/ Sen toksun da ben aç mıyım dost*

Veysel Der Çıkayım Bir Yüce Dağa/ Ağaçlar Bezenmiş Yeşil Yaprğa

Bir Gün Olur Tenim Düşer Toprağa/ Karıştır Toprağa Toz Olur Gider (Pehlivan, 1984: 82-83)

Yukarıdaki Şatiroğlu dizelerinde ise Hakka yürüyüş, tenin toprakla buluşması ile dile getirilmektedir. Bu da toprağa atfedilen, yukarıda vurguladığımız bağrına basma-uyutma- ebediyete intikal ettirme özelliklerinin bu dizelerde hayal bulmasıdır.

Miskin adem oğlanını/ Benzetmişler ekinciğe

Kimi biter kimi yiter/ Yere tohum saçmış gibi (Yunus Emre)

Bu dünyada bir nesneyel/ Yanar içim göynür özüm/

Yiğit iken ölenler/ Gök ekini biçmiş gibi (Yunus Emre)

<https://www.sarkisozleri.bbs.tr/sarki/9235/geldi-gecti-omrum-benim>

Yukarıdaki Yunus Emre dizelerinde de insanoğlu ekilip biçilen bir tohuma benzetilmiş, genç insan ölümü, olmamış (gök) bir ekinin biçilmesi gibi algılanıp bundan üzüntü duyulmuştur.

Burada da toprak-mahsül ve ana-çocuk arasında bir bağlantı kurulduğunu görmekteyiz. Bu dizeler de yukarıda ele aldığımız, toprağa atfedilen evrensel varoluşun ana lokomotif ve tabiatın var edicisi olma özelliğinin dizelere yansımış biçimidir.

*Seyit Meftuni'yem hayranım sana/ Acı şu halime merhem et bana
Kara toprak oldu bize öz ana/ Sarar sinesine buldurur beni* (Sarı, 2016: 599).

Yukarıdaki dizelerde de ozan Seyit Meftuni, aşkının verdiği üzüntüyü ve sevgilisine kavuşma isteğini dile getirirken, dünyanın kısalığı ve ölümün yakınlığını “kara toprağın tüm insanlığımızın anası olarak bizi bağrına basacağı”, eş deyişle ömrün kısa olduğunu ve sevgilisine kavuşma isteğini metaforize etmiştir. Bu dizelerde de toprağın “bağrına basma, uyutma, ebediyete intikal ettirme” ilahi niteliklerinin edebi bir biçimde ifade edildiğini görmekteyiz.

4.1. Âşık Veysel Şatıroğlu'nun “Benim Sadık Yârim Kara Topraktır” Türküsündeki Toprağın Dişil Algısının Analizi

Bu çalışmada daha önce de saptandığı üzere, tasavvufun Anadolu müziklerinde toprak motifleriyle en fazla işlendiği tür, Türk Yöresel Müziğidir ve bu tema, tarımla aktif olarak uğraştıkları için toprağın hayatlarında önemli bir yer tutmasından dolayı en çok bu müziği üreten “kır ozanları” tarafından işlenir. Bu kır ozanları içerisinde ise, toprak motifini dizelerinde en fazla Âşık Veysel Şatıroğlu işler. Şatıroğlu'nun toprağa yaptığı bu övgü, maneviyatının güçlü; dolayısıyla vefa ve şükür duygularının ileri düzeyde olmasından; zenginliği modern insan gibi taşınır-taşınmaz mülkte değil nimette görmesinden kaynaklanır. Dolayısıyla tasavvufi bir tasavvurla sunulan “toprak” motifini “ana” motifi ile özdeş algılayan ve toprağa dişil bir anlam yükleyen de yine Âşık Veysel Şatıroğlu'dur. Bu nedenle, Şatıroğlu'nun yalnızca bu mevzuyu işlediği “Benim Sadık Yârim Kara Topraktır” türküsü, özel olarak analiz edilecektir.

*Dost dost diye nicesine sarıldım
Benim sadık yârim kara topraktır
Beyhude dolandım boşa yoruldum
Benim sadık yârim kara topraktır*

*Nice güzellere bağlandım kaldım
Ne bir vefa gördüm ne fayda buldum
Her türlü isteğim topraktan aldım
Benim sadık yârim kara topraktır* (Pehlivan, 1984: 77-78).

Yukarıdaki iki dördüğe bakıldığında, toprağın ana ve kadın olarak algılandığı aşıkârdır. Şiirin nakarat görevi gören her son dizesinde tekrarlanan “Benim sadık yârim kara topraktır” sözcüğüne bakıldığında; toprak, ozana sadakatle bağlanmış bir yar, bir sevgilidir. Nitekim ikinci dördlük de bu ifadeyi açarak teyit etmektedir. Ozan, birçok güzele bağlandığını ancak vefa ve

fayda görmediğini, her isteğini topraktan aldığını ifade eder. Yukarıdaki bu ifadede, “güzel” sıfatıyla dile getirdiği kadın ya da ananın sadakati ve vericiliği “sınırlı” iken, kadını da var eden toprağın sadakati ve vericiliği “sınırsız” olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla burada toprak, ananın da var edicisi, anasıdır. Yine nitekim aşağıdaki dizelerde de gösterileceği üzere ozan, bu vericiliği ve doyuruculuğu teyit edecektir:

*Koyun verdi kuzu verdi süt verdi
Yemek verdi ekmek verdi et verdi
Kazma ile döğmeyince kıt verdi
Benim sadık yârim kara topraktır*

*Âdem'den bu deme neslim getirdi
Bana türlü türlü meyve yedirdi
Her gün beni tepesinde götürdü
Benim sadık yârim kara topraktır (Pehlivan, 1984: 77-78).*

Toprak, her türlü bitkisel ve hayvansal besini insana ve diğer canlılara bahşetmiş, tüm hayvanat ve bitki âlemini üzerinde taşımıştır. Bu besleyicilik, doğurganlık ve doyuruculuk yönü ile de toprağa dişil bir anlam atfedilmiştir ancak burada toprak, bir kadın ve anadan çok daha fazla dişil olarak idrak edilmektedir.

*Karnın yardım kazmayınan belinen
Yüzün yırttım turnağınan elinen
Yine beni karşıladı gülünen
Benim sadık yârim kara topraktır*

*İşkence yaptıkça bana gülerdi
Bunda yalan yoktur herkes de gördü
Bir çekirdek verdim dört bostan verdi
Benim sadık yârim kara topraktır (Pehlivan, 1984: 77-78).*

Yukarıdaki iki dörtlük ise, toprağın işkence ve dertle daha fazla ürün verdiği, işlenerek doğurganlık ve bereket kazandığı ifade edilmektedir. Bu çalışmanın önceki kısmında ifade edildiği gibi Anadolu tasavvufunda toprağa isnat edilen anlamlardan biri de derde, acıya ve işkenceye metanet göstermektedir. Bu metanet, “ekilmek”, “biçilmek”, “sürülmek” gibi toprağı işlemeye yönelik işlemlerle ilgilidir. Dolayısıyla ozanın toprağa isnat ettiği bu özellikle de toprağa kadın bedeninde olduğu gibi dişil bir anlam yüklenmiş olur.

*Havaya bakarsam hava alırım
Toprağa bakarsam dua alırım*

*Topraktan ayrılısam nerde kalırım
Benim sadık yârim kara topraktır*

*Dileğin varsa iste Allah'tan
Almak için uzak gitme topraktan
Cömertlik toprağa verilmiş Hak'tan
Benim sadık yârim kara topraktır*

*Hakikat ararsan açık bir nokta
Allah kula yakın kul da Allah'a
Hakkın gizli hazinesi toprakta
Benim sadık yârim kara topraktır (Pehlivan, 1984: 77-78).*

Ozanın yukarıdaki dizelerinde ise, toprağın bereket ve verimlilik açısından en zengin nesne olduğu, dolayısıyla bu zenginlik ve hazinenin Hakk'a ait olduğu, toprağın Allah'la kul arasındaki yakınlığı sağlayan maddi-manevi bir rahmet deryası olduğu ifade ediliyor. Ozanın filozofluğu, zenginliği günümüz modern insanının algıladığı gibi nakit, hisse senedi, altın, taşınır-taşınmaz mülk olarak değil arpa, buğday, meyve, hayvanat olarak görmesi ve bu zenginliğe şükretmesinden ileri gelir. Ozan, toprağa şükranlarını sunarak, bu dünyaya ait tüm "gereksiz ama gösterişli" nesnelere eleyip "gerekli ama gösterişsiz" nesnelere hakikatin gizli olduğunu iddia etmiş, mutasavvıflığını "toprak" aracılığıyla taçlandırmıştır.

*Bütün kusurlarım toprak gizliyor
Merhem çalıp yaralarım düzlüyor
Kolun açmış yollarımı gözlüyor
Benim sadık yârim kara topraktır*

*Her kim ki olursa bu sırra mazhar
Dünyaya bırakır ölmez bir eser
Gün gelir Veysel'i bağrına basar
Benim sadık yârim kara topraktır (Pehlivan, 1984: 77-78).*

Yukarıdaki son iki dördlükte ise ozan, çalışmada ifade ettiğimiz toprağa yüklenmiş kusur örtme, bağrına basma, uyutma, ebediyete intikal ettirme özelliklerini çok duygusal bir biçimde işlemiştir. Bu dizelerde ozan, Hakka yürümeye kötü bir anlam yüklememiş, Hakka yürümeyi bir son değil yeni bir başlangıç ve ebediyetteki yeni bir dönüşüm olarak algılamıştır.

SONUÇ

Halk ozanlarını değerli kılan, geleneksel motiflerle üretilip işlenmiş müzik kültürü aracılığıyla ifade ettikleri felsefenin düşünsel gücünün yanı sıra ozanın, ait olduğu halkın kolektif belleğini yansıtır olmasındır. Bu çalışmada örneklendirdiğimiz dizeler de, çalışmanın başından beri

kadim verilere dayandırarak dile getirdiğimiz Anadolu'daki dişil toprak algısının kolektif bellekteki izdüşümü, eş deyişle halkın kolektif ve kültürel belleğinin temsil edilmiş biçimidir.

Avrupa'dan Uzak Doğu'ya kadar çok büyük bir etki alanı bulunan; evreni bir ağacın parçaları gibi holistik olarak algılayan ve bu sayede din/ulus/ırk ayrımı yapmaksızın bütün yaratılanların Hakkın bir parçası olarak kucaklama ilkesinin İslam'daki izdüşümü olan tasavvuf, bu geniş şümüllü etkisi yönüyle, dünyayı kucaklayan bir algıdır. Temel prensibi, makro bir organizma olarak algıladığı dünyayı, özünde nefret değil sevgi, ayırma değil birleştirme ilkeleriyle tasavvur etmektir. Yunan filozoflarından Uzak Doğu bilgelerine kadar bu tasavvurun izlerini farklı kültürel oluşumlar ve inanç sistemleri içerisinde görebilmek mümkündür.

Ancak dünyanın çok geniş bir coğrafyasına yayılan ve ezoterik nitelikli dinler içerisinde bilimle birlikte hareket eden bu düşünce, farklı kültürler içinde farklı desenlerle hayat bulmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada biz, dişil bir algı ile tasavvur edilen toprağın Anadolu ve Yakın Doğu tasavvufu içerisinde ne şekilde hayat bulduğunu ve işlendiğini, Türk Yöresel Müzik kültürü özelinde ele almış bulunmaktayız.

Bu çalışmada, kolektif düşüncenin en başat şekilde dışavurulduğu temel ürünlerin soyut kültür ürünleri olduğu saptamasından hareketle, dişil toprak algısını en arkaik kültür olan "halk kültürü" içerisindeki edebiyat ve müzik örnekleriyle gösterdik. Anadolu halklarının toprak orijinli tasavvuf motifleri içinde, tarihi-kültürel arkaplanından dolayı toprağa "dişi" ve "ana" biçiminde anlamlar yüklendiğini ve en geniş ve derin yorumlarının töresel davranışlar ve dile geçmiş ibare ve deyimlerin yanısıra, en fazla Anadolu bilgeleri olan ozanların oluşturdukları dizelerde yer aldığı ve müzikle dışa vurulduğu saptanmıştır. Dolayısıyla bu alanda ürün vermiş olan başta Aşık Veysel Şatıroğlu olmak üzere birçok halk ozanının, Anadolu halklarının kolektif belleğini eserleriyle gün yüzüne çıkarmış oldukları için baş tacı edildikleri, çalışmanın sadece spesifik bir konuya özgü örneklerinde bile ortaya çıkarılmıştır.

KAYNAKLAR

- Avcı, Ali Haydar (2006), Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri, Nokta Kitap, Bursa.
- Bozkurt, Turan (2011), Sevgi ve Aşk Çağlayanı Yunus Emre, Yılmaz Basımevi, İstanbul.
- Desti, Marc (2009), Anadolu Uygarlıkları, Dost Kitabevi, Ankara.
- Erginli, Zafer (Editör) (2006), Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kalem Yayınevi, İstanbul.
- Erhat, Azra (2008), Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Gökovalı, Şadan (2017), Halikarnas Balıkcısı: Anadolu Efsaneleri, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Howatson, M. C. (2013), Oxford Antikçağ Sözlüğü, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Kılıç, Mahmud Erol (2012), Tasavvufa Giriş, Sufi Kitap, İstanbul.
- Pehlivan, Battal (1984), Âşık Veysel: Yaşamı, Sanatı, Şiirleri Üzerine Bir İnceleme, Deniz Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Roller, E. Lynn (2004), Ana Tanrıça'nın İzinde, Homer Kitabevi, İstanbul.

Sarı, Emre (2016), Türkü Sözleri, Nokta E-Book Publishing, Antalya.

Sarı, İbrahim (2018), Anadolu Medeniyetleri, Mezopotamya Medeniyetleri, Nokta E-Book Publishing, Antalya.

Uçankuş, Hasan Tahsin (2002), Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İnternet

<https://www.ceyiz444.com/sifon-organze-kaftan-bindalli-kina-gecesi-kiyafeti-5841>

<https://www.sarkisozleri.bbs.tr/sarki/9235/geldi-gecti-omrum-benim>